

# HASİRİZÂDE MEHMED ELİF EFENDİ'NİN MUHTÂRU'L-ENBÂ ADLI ESERİ

YIL / YEAR 14, SAYI / ISSUE 27 (BAHAR / SPRING 2016/1) ss. 221 - 230

EYYÜP TANRIVERDİ

Prof, Dr., Dicle Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı

eyyuptanriverdi@hotmail.com

Öz

Bu çalışma, Hasîrîzâde Mehmed Elif Efendi'nin Muhtârû'l-enbâ adlı eserini ele almaktadır. Sütlüce'deki Hasîrîzâde Tekkesi postnişini Mehmed Elif Efendi, son dönem Osmanlı ulemasının üretken alimlerinden biridir. Yazdığı eserlerin sayısı çok fazla olmakla beraber, eserlerinin alan çeşitliliği ve etkinliği onun ilmi kudretinin şahididir. Tasavvufi kişiliğinin de son derece etkin olması muhtemelen onun alimlik vasfını geri planda bırakmıştır. Kur'an'a dair çalışması olan *en-Nûru'l-Furkân* ilmi eserlerinin en başta gelenidir. Arapça gramerin hurûfu'l-ma'ânî sahasında yazdığı *Muhtârû'l-enbâ* adlı eseri ise günümüze kadar saklı kalmıştır. Bu eserin ilim erbabına tanıtılması yakın kültür tarihimize bir katkı olarak kabul edilmiştir.

*Anahtar Kelimeler: Hasîrîzâde Elif Efendi, Yûsuf Zâhir, Hasîrîzâde Tekkesi, en-Nûru'l-Furkân, Muhtârû'l-enbâ*

A WORK BY HASİRİZÂDE MEHMED ELİF EFENDI ON ARABIC PARTICLES TITLED  
MUKHTARU'L-ANBA

Abstract

Hasîrîzâde Mehmed Elif Efendi is one of the eminent mystic figures of the late Ottoman and he is a productive scholar as well and wrote many books in different fields and his books are very effective, nevertheless he is not well known for his writing activities, which was, I think, because of his dominant mystic personality. He wrote a voluminous book on the interpretation of the Quranic vocabulary, and another smaller called *Mukhtar al-anba* on arabic grammar field, which is about the particles and conjunctions called hurûf al-ma'ânî in Arabic, and that was a product of the new approach in writing about the arabic language and literature arised in Tanzimat period and so on.

*Keywords: Hasîrîzâde Elif Efendi, Yûsuf Zâhir, The Hasîrîzâde Teke, al-Nur al-Furqan, mukhtar al-anba*

Hasîrîzâde Elif Efendi (1850-1927) adıyla tanınan Mehmed Elif Efendi, son dönem Osmanlı ulemasının kabiliyetli ve çok yönlü şahsiyetlerinden biridir. Bir dergah postnişini olarak şöhreti alimlik kişiliğinin önüne geçmiştir. Elif Efendi, 1880’de Sütlüce’deki Hasîrîzâde Tekkesi şeyhi olan babası Ahmed Muhtâr Efendi’den tarikat hilafeti aldı. Aynı yıl babasının hacca gitmesi üzerine vekaleten Hasîrîzâde Tekkesi postnişini oldu ve bu görevi babasının ölümüne yani 1901’e kadar vekaleten sürdürdü. Bu tarihten 1925’e kadar da bu görevi asaleten yürüttü. Elif Efendi, babasının ve Hüsâmeddin Efendi’nin tarîk ve sülûk terbiyesi ile yetişti. Postnişin olduğu yıllarda Sadiyye’nin kurucusu Sadeddin el-Cebâvî neslinden Şeybâniyye şeyhi Şeyh Yûnus eş-Şeybânî’den Şeybâniyye icâzeti, Şâzeliyye’nin Medeniyye kolunun kurucusu Şeyh Zâfir halifesi İbrâhîm el-Berrâde’den Şâzeli-Medenî hilafeti almıştır. Elif Efendi vekaleten postnişin olduğu yıllarda Osmân Salâhaddîn Dede’den mesnevihan icazeti ve Mevleviyye hilafeti almıştır. Daha sonra Konya çelebisi Abdülvahid Çelebi tarafından 1898’de gönderilen meşihatname ile onun Mevlevi şeyhliği tasdik edilmiştir. Onun tarikat ehli ile olan itibarlı münasebeti bu şekilde resmedilebilir. Postnişin olduğu Hasîrîzâde Tekkesi’ndeki faaliyetleri ise kendisine mensup alt tasavvufi çevreyi oluşturmuştur. Koska’da bulunan Abdüsselâmiyye Dergahı’nın son şeyhi Yusuf Zahir Efendi, Elif Efendi’nin oğludur. Bir toplum insanı olarak tasavvufi ortamlardaki etkinliği, muhtemelen Elif Efendi’nin postnişin kişiliğini, onun ilmi kişiliğinin önüne geçirmiştir.<sup>1</sup>

Elif Efendi, Nakşibendi şeyhi Hoca Hüsameddin Efendi’nin yanında temel tahsilini tamamladıktan sonra sonra Şah Sultan Mektebi’nde okumuştur. Bu arada Hoca Faik Efendi’den Arapça tahsil etmiş, Beyazıt dersiâmı Hadimîzâde Ahmed Hulusi Efendi’nin derslerine devam etmiş, onun ölümünden sonra Ahmed Nüzhet Efendi’den icazet almıştır. Bu arada Bursa’lı Zeki Dede’den VE Râkım Efendi’den hat meşketmiştir. Dönemin namlı alimlerinden Hafız Şakir Efendi ile Büyük Ali Haydar Efendi’den de dersler almıştır. Elif Efendi ilim ve tarikat çevreleri ile münasebetlerini ve iki alandaki faaliyetlerini hep bir arada yürütmüştür. Kendisi dahi postnişin olduğu Hasîrîzâde Tekkesi’nde Mesnevî, şemail, hadis ve diğer dini ilimleri okumuştur. 1907’de Meclis-i Meşâyih başkanlığına tayin edilmiş fakat bu görevi bir süre sonra bırakmıştır.<sup>2</sup>

Elif Efendi’nin ilmi kişiliğinin tanığı ise onun eserleridir. İstikamet ve istikbalinin şekillendiricisi olmak vasfıyla, Mehmed Elif Efendi’nin kendisinden “mebde-i feyz ü fütûhu olan üstâd-ı evvelî”<sup>3</sup> şeklinde söz açtığı ilk hocası Hoca Hüsâmeddin hakkında yazdığı eseri *Tenşîtü’l-muhibbîn bi-menâkıb-i Hâce Hüsâmeddîn* (matbaa-i bahriyye 1342) adını taşımaktadır. Hoca Hüsâmeddîn’in hayatını ele alan bu eser aynı zamanda dönemin ilmi ve tasavvufi hayatına da vukufiyetle ışık tutmaktadır. Onun *el-Kelimâtu’l-*

<sup>1</sup> Nihat Azamat, “Elif Efendi, Hasîrîzâde”, *DİA*, 19/37-38. *Kaleme alınan yeni bir biyografi Hasîrîzâde Elif Efendi, en-Nûru’l-Furkân fî şerhi lugati’l-Kur’ân, I-II, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, ss.31-46.*

<sup>2</sup> Nihat Azamat, “Elif Efendi, Hasîrîzâde”, *DİA*, 19/37-38.

<sup>3</sup> Mehmed Elif Efendi, *Tenşîtü’l-muhibbîn bi-menâkıb-i Hâce Hüsâmeddîn, Matbaa-i bahriyye, 1342, s.3.*

*mucmele fi şerhi't-Tuhfeti'l-mursele* (İstanbul 1342) adlı eseri ise Muhammed Burhânî'nin (ö.1029/1620) *et-Tuhfeti'l-mursele* adlı eserinin tercüme ve şerhidir. Mehmed Elif Efendi, *el-Mebde* adlı Arapça eserinde de *İsâgûcî'yi* şerh etmiştir. Nur suresinin tefsirini yaptığı Arapça eseri *ed-Durru'l-mensûr fi hizâneti esrâri'n-nûr* adını taşımaktadır. Ecel ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları derlediği Türkçe eseri ise *Def'u'l-vecel bi-cunneti'l-ecel* dir. *el-Bârikât* adlı Arapça eserinde kendisinin özdeyişleri toplanmıştır. Türkçe yazdığı diğer bir eseri *et-Tenbîh* adını taşıyor ve zikir ve âdâb ile ilgili bir çerçeve ihtiva eder. Akaide dair Arapça manzum eseri *en-Nehcu'l-kavîm li-men erâde en yestekîm* adını taşıyor. Elif Efendi, namazda surelerin Türkçe okunmasının uygun olmadığına dair de bir eser kaleme almıştır. Bu eser ise *Tasrîhu'l-umme bi-tavzîhi hukmi's-salâti bi't-terceme* adını taşımaktadır.<sup>4</sup>

Elif Efendi'nin dikkat çekici eserlerinden biri de *Darvîn'e Cevap* kısa adını taşıyan *İrşâdu'l-gâvîn bi-reddi nazariyyeti Feylesûf Darvîn* adını taşımaktadır. *en-Nûru'l-Furkân* naşirlerinin de işaret ettikleri üzere bu eserin bilinen bir nüshası elde mevcut değildi.<sup>5</sup> Ancak Sayın M.Koç'un ısrarlı alaka ve arayışının bir tezahürü olarak yakın zamanda bu eserin kendisini ona arz etmesiyle artık eser hakkında bir içerik mütalaası yapılabilmektedir. Toplam eli altı sayfa olan bu eser, Elif Efendi'nin oğlu Yûsuf Zâhir tarafından 1344 yılı rebülevvel ayı başlarında yani Elif Efendi hayatta iken onun hatt-ı desti olan asıl nüshadan istinsah edilmiştir. Elif Efendi eserine Kitâb ve sünnetle tekâmül red, cerh, men' ve inkâr eden bir hüküm bulunmadığına aksine tekamülün sıhhatine delalet eden ayetlerin, hadislerin ve alimlerin görüşlerinin mevcudiyetine dikkat çekerek giriş yapmıştır. Buna göre tekamülün varlığı konusunda alimler hemfikir olmakla beraber tekamülün mahalî, keyfiyeti, şekil ve sureti hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu şekilde sözü Darvîn nazariyesine bağlayan Elif Efendi, bu nazariyenin ilim dünyasında yayılmasıyla buna karşı iki tutumun ortaya çıktığını belirtmektedir. Birincisi red, inkar ve tekfir üzere olan tutumdur, diğeri de körükörüne kabul ve tasdiğe mail olup inkar edenleri cehaletle ve hamakatle itham eden tutumdur.<sup>6</sup> Elif Efendi müteakiben "Darvîn nazariyyesi mutlak tekevün-i mevcûdâtta tekâmül kânûnunu isbât ve kabûl ettiği için red olunamaz çünkü kânûn-ı tekâmül aklen ve şer'an sâbit ve sahîhtir"<sup>7</sup> diyerek kainattaki tekamül olgusuna dair tutumunu ortaya koymuş, Darvîn nazariyyesini ise "ancak Darvîn nazariyesinde beyân olunan tekâmülün şekil ve sûret ve keyfiyetinden meselâ bir şey tekâmül ede ede bir zamân sonra bir başka şey olur neticesi hâsil oluyor. İnsânın aslı maymun olup tekâmül ederek nihâyet insân olduğu bahsi gibi ki bu aklen ve hikmeten ve şer'an münker ve merdûd ve mecrûhtur, hiçbir akl-i selîm sâhibi bunu kabûl edemez"<sup>8</sup> şeklinde değerlen-

<sup>4</sup> Nihat Azamat, "Elif Efendi, Hasîrizâde", *DİA*, 19/38. Yazma olan eserlerin buldukları yerler *DİA'da* gösterilmiştir.

<sup>5</sup> Hasîrizâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fi şerhi lugati'l-Kur'ân*, naşirin girişi, 1/ 37.

<sup>6</sup> Mehmed Elif Efendi, *İrşâdu'l-gâvîn bi-reddi nazariyyeti Feylesûf Darvîn*, 1-2.

<sup>7</sup> Mehmed Elif Efendi, *İrşâdu'l-gâvîn*, 3.

<sup>8</sup> Mehmed Elif Efendi, *İrşâdu'l-gâvîn*, 4.

dirmiş, bu nazariyenin temeli olan tekamül fikrinin değil, bu tekamül fikrinin uygulanma keyfiyetine karşı düşüncesini ortaya koymuştur. İslamî yaratılış düşüncesi esası üzere konuyu detaylandıran Elif Efendi, ilim adına ortaya konulan görüş ve teorilerin ilmi olarak ele alınıp değerlendirilmesi, tartışılması ve delil ile teyid edilmesi veya çürütülmesi gerektiğine vurgu yaptığı bir sonuç bölümü ile eserini sonlandırmıştır.

Elif Efendi'nin Kur'an'ın kelime kadrosu ile ilgili eseri *en-Nûru'l-Furkân fi şerhi lugati'l-Kur'ân*'dır. *en-Nûru'l-Furkân*, Kur'an'da bir izah gerektirdiği düşünülen kelime kadrosunu açıklama amacı taşıyan bir eserdir. Elif Efendi, bu eserini Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin (330/941) garibü'l-Kur'an alanında klasik kaynaklar arasında yer alan *Nuzhetu'l-kulûb*'unu esas alarak hazırlamıştır. Eserde ilgili kelime, yapı ve terkipler, gramatik ve semantik çözümlenmeler ışığında, okuyucuyu ikna edecek şekilde, anlamlandırılmıştır. *en-Nûru'l-Furkân*, Elif Efendi'nin özellikle zor ilmi hususları suhuletle okuyucuya aktarma konusundaki kabiliyetinin rahatlıkla görülebildiği hacimli eseridir.<sup>9</sup>

Elif Efendi, Türkçe, Farsça ve Arapça kaleme aldığı kasidelerini ise Divân'ında derlemiştir. Şiirleri son döneme dair önemli edebiyat ve kültür tarihi kaynaklarında yer bulabilmiştir.<sup>10</sup>

Literatürde Elif Efendi'nin eserleri arasında adı geçtiği halde nüshası bilinmeyen eserlerinden biri de *Muhtârü'l-enbâ*'dır. Eserin Hüseyin Vassâf'ın bilgilendirmesi<sup>11</sup> doğrultusunda literatürde yer aldığı anlaşılmaktadır. Tam adı, *Muhtârü'l-enbâ fi'l-hurûf ve'z-zurûf ve ba'zi'l-esmâ* olan bu eserin de muhtemelen tek olan nüshası yine M.Koç'un gayretleri sonucunda tespit edilmiş ve nüshanın Milli Kütüphane, 06 Hk 305 numarada yer aldığı anlaşılmıştır.

*Muhtârü'l-enbâ*, Arapçada en genel ifadesiyle "hurûfu'l-ma'ânî" kavramı altında toplanan ve kimi zaman "edat" olarak tanımlanan kelimelerin gramatik işlevlerini, kullanımlarını ve anlamlarını tespit ve izaha matuf bir eserdir. Elif Efendi'nin de dikkat çektiği üzere bu edatların bir kısmı Arapça gramerin sarf kısmına dahil olup sarf ilminin konusudur. Ancak bunların "amil" olanları yani cümle içinde gramatik etki icra edenleri ise bu açılardan nahiv ilminin konusu olurlar. Her biri gramer kitaplarında ilgili oldukları konu çerçevesinde açıklanır.

Esasen bu kelimelere dair bilgi ve açıklamalar Arapça literatürde üç tür eserde görülür. Arapça sözlükler ilgili sırada harf, zarf ve isim düzeyinde bu özellikli yapıları detaylandırır. Gramer kitapları da bu yapılarla ilgili oldukları konu başlıkları altında yer vermektedir. Sözü edilen yapıları müstakil olarak konu edinen kitaplar da Arapça kültürü içinde bir kategori oluşturmuş bulunmaktadır.

<sup>9</sup> Eserin nasirler tarafından yapılmış detaylı tanıtımı için bkz. Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fi şerhi lugati'l-Kur'ân*, 1/31-46.

<sup>10</sup> Divan'ı bir makaleye konu olmuştur, bkz. Hüseyin Kurt, "Osmanlı Son Dönem Mutasavvıfı Mehmed Elif Efendi ve Divân Adlı Eseri", *Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 16, 2006, ss. 161-188. Ayrıca *en-Nûru'l-Furkân nasirleri de bu eseri detaylı bir şekilde ele almışlardır*, bkz. Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fi şerhi lugati'l-Kur'ân*, 1/39-41.

<sup>11</sup> Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/356.

Sözlüklerin özellikle hurûfı ma'ânîye dair tutumunun Arapça sözlük yazıcılığının gelişimi çerçevesinde gittikçe detaycı ve bütüncül bir seyir gösterdiğine şahit olmaktadır. Bu durum gramer konularının sözlüklere yansımada da aynı niteliği göstermiştir. Bir atıf harfi olan “ثم”, el-Cevherî'nin *Sihâh*'ında ardıllık (tertîb) ve zaman aralığı (terâhî) ifade etmek amacıyla kullanılan bir atıf harfi olarak tanımlanmış, kendisine “tâ” bitişme durumuna dikkat çekilerek bir örnek tespit edilmiş, sonra bu kelimenin “هناك” anlamında da kullanıldığına işaret edilerek madde kapatılmıştır.<sup>12</sup> İbn Manzûr ise *Lisânu'l-arab*'da bu kelimenin atıf harfi olma hususunu atıf bahsinin gramatik boyutu içinde çok daha detaylı bir şekilde ve çok sayıda örnek kullanım üzerinde, filologların görüşlerini karşılaştırarak işlemiştir.<sup>13</sup> Sözlüklerin detaylayıcı tutumu doğal olarak ilgili sözlüğün toplam hacminden de etkilenmiştir. Hacim itibarıyla küçük olmakla beraber maddelerin anlam kapsamını tespit etme sahip olduğu mükemmel tasnif ile el-Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûs*'u “ثم” maddesini hükümde müşareket, tertîb ve mühlet şeklinde üç özellik üzerinden örneklerle özetleyerek tespit etmiştir.<sup>14</sup> Bunun şerhi olan ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-arûs*'unda ise el-Fîrûzâbâdî'nin kısaca işaret ettiği hususlar, kaynakları, örnekleri ve gerektiği yerde farklı görüşler eşliğinde detaylı olarak tespit edilerek ortaya konulmuştur.<sup>15</sup> Arap dili ve kültürünün temel kaynakları olan klasik sözlükler hurûfu'l-ma'ânî konusunda da her hâlükârda birinci derecede referans kaynaklarıdır.

Konuya dair malumat içeren diğer bir kategori, gramer kaynaklarıdır. Sîbeveyhî'nin gramerin temel kroniği olan *el-Kitâb* adlı eserinde hurûfu'l-ma'ânîden meselâ “حتى” ile ilgili hususi bir bölüm açılmıştır. Bu bölümde “حتى”nın bütün detaylarıyla ele alındığı görülmektedir.<sup>16</sup> Aynı şekilde bu eserde “هذا باب أو”<sup>17</sup>; “هذا باب الواو”<sup>18</sup>; “هذا باب الفاء”<sup>17</sup>; “هذا باب إذن”<sup>20</sup>; gibi hurûfı ma'ânî kapsamındaki pek çok kelimenin detaylarıyla ve eserin muhtelif yerlerinde ayrıca ele alınmış olduklarına rastlanmaktadır. Hurûfu'l-ma'ânînin ilgili oldukları gramer konusu kapsamında gramer kitaplarında yer almış olmasının yanı sıra bazı gramer yazıcıları gramer bahislerinin tamamlanma-

<sup>12</sup> el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, 1-6, tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 4.bs., Dâru'l-ilm li'l-melâyi'n, Beyrut 1987, 5/1882, “ثم” maddesi.

<sup>13</sup> İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddin M. b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, 1-15, 3.bs. Dâru sâdir, Beyrut 1414, 12/81, “ثم” maddesi.

<sup>14</sup> el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir M.b. Yağkûb, *el-Kâmûs*'u'l-Muhîr, tah: M.Nuaym el-Araksûsî, *Mektebetu tahkiki't-turâs, Muessesetu'r-risâle*, 8.bs. Beyrut 2005, s. 1085, “ثم” maddesi.

<sup>15</sup> ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed el-Murtadâ, *Tâcu'l-arûs*, 1-40, tah. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, *Vizâretu'l-irşâd ve'l-enbâ, Kuveyt* 1965, 31/360-362, “ثم” maddesi.

<sup>16</sup> Sîbeveyhî, Ebû Bişr Amr b. Osmân, *el-Kitâb*, 1-5, thk. Abdusselâ M.Hârûn, 3.bs. Mektebetu'l-hâncî, Kahire 1988, 3/16-20.

<sup>17</sup> Sîbeveyhî, a.g.e., 3/12-16.

<sup>18</sup> Sîbeveyhî, a.g.e., 3/28-41.

<sup>19</sup> Sîbeveyhî, a.g.e., 3/41-46.

<sup>20</sup> Sîbeveyhî, a.g.e., 3/46-52.

sından sonra hurûf-ı ma'ânîyi ayrıca eserlerinin sonuna bir bölüm halinde alfabetik olarak tespit etmeyi daha kullanışlı görmüşlerdir. M.el-Antakî, *el-Minhâc'*ında birinci bölümde temel gramer konularını işledikten sonra açtığı ikinci bölümde hurûf-ı ma'ânîyi alfabetik düzen ile her birinin bütün gramatik özelliklerini örnekleriyle ve gramatik çözümlenmeleriyle tespit etmiştir. Bu ise *el-Minhâc'*ın Arapça tedrisatında yer edinmesini sağlayan en önemli özelliği olarak durmaktadır. Son dönem Arap dili mütehasıs ve muallimlerinden Mehmed Zihni Efendi de *el-Muktadab* adlı nahiv kitabının sonuna hurûf-ı ma'ânîyi "Hurûf ve Zurûf (yâhûd) Edevât" başlığı altında alfabetik dizi ile tespit, anlam ve kullanımlarını izah etmiştir.<sup>21</sup>

Hurûf-ı ma'ânî, Arapça grameri çerçevesinde ayrı bir telif alanı da oluşturmuştur. Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *el-Hurûf* u, er-Rummânî'nin *Menâzilu'l-hurûf* u, Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *Kitâbu hurûfi'l-ma'ânî'si*, İbnu's-Sikkît'in *el-Hurûf elletî yukellemu bihâ fi gayri mevdî'ihâ'si*, Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bîşr el-Âmidî'nin *el-Hurûf fi'l-lugâ'si*, Ebû Abdullâh M.b. Ca'fer el-Kazzâz'ın *el-Hurûf fi'n-nahvi*, er-Râzî'nin *el-Hurûf* u, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. el-Velîd b. el-Arif'in *Ma'ânî'l-hurûf* u, Abdulcelîl b. Feyrûz el-Gaznevî'nin *Ma'ânî'l-hurûf* u, el-Mucâşî'î'nin *Şerhu Ma'ânî'l-hurûf* u, İbnu'l-Kayyim'in *Ma'ânî'l-edevât ve'l-hurûf* u, İbn Hişâm'ın *Mugni'l-lebîb'i*, el-Mâlekî'nin *Rasfu'l-mebânî'si* el-Antâkî'nin *el-Minhâc'*, Ebu'l-Hasan el-Muzenî, *el-Hurûf* u, Herevî'nin *el-Udhiyye fi ilmi'l-hurûf* u, Muhammed b. Ali, b. el-Hatîb el-Muvezzi'î'nin *Mesâbîhu'l-ma'ânî fi hurûfi'l-ma'ânî'si*, Suyûtî'nin *Mu'cemu'l-edevâtî'n-nahviyye ve i'râbuhâ fi'l-Kur'ânî'l-kerîm'i* gibi eserler ise hurûfu'l-ma'ânî alanında telif edilmiş müstakil klasik eserlerin başlıcalarını oluşturur.

Modern dönemde de hurûfu'l-ma'ânî alanının yazarlar için işlek bir araştırma alanı olmaya devam ettiği görülmektedir. Modern çalışmalar kapsamında Abdulfettâh Şelebî'nin *Me'ânî'l-hurûf* u, Abdulkâdir Ahmed Abdulkâdir'in *el-Îrâbu'l-kâmil li'l-edevâtî'n-nahviyye'si*, Abdulkâdir Muhammed Mâyû'nun *el-Mu'temed fi'l-hurûf ve'l-edevât* i, Ahmed Cemîl Şâmî'nin *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî'si* Anton Kikânû'nun *el-Muncid fi'l-hurûf ve i'râbihâ'si*, Emîl Bedî' Yakûb'un *Mevsûatu'l-hurûf fi'l-lugati'l-arabiyye'si* Hâdî Atıyye Matar Hilâlî'nin *el-Hurûfu'l-âmîle fi'l-Kur'ânî'l-kerîm beyne'n-nahviyyîn ve'l-belâgiyyîn'i* İbn Abdullâh Ahmed Şu'ayb'ın *Mu'cemu'l-edevâtî'n-nahviyye ve i'râbuhâ'si*, Muhammed Altuncî'nin *Mu'cemu'l-edevâtî'n-nahviyye'si* gibi eserler örneklenebilir.<sup>22</sup>

Hurûfu'l-ma'ânî literatürüne Türkçe kültüründe de ilgi gösterilmiştir. Özellikle Tanzimat sonrası dönemlerde Arap dili ve edebiyatı sahasına dair çok sayıda eserin neşredildiği bilinmektedir. Son dönemde ise özellikle hurûfu'l-ma'ânî kapsamındaki yapıların modern metinlerdeki kullanımını örnek cümle ve metinler aracılığıyla ortaya koyma eğiliminin ağır bastığı görülmektedir. Hüseyin Yazıcı'nın *Arapça'da Örnekleriyle Bağlaçlar ve Yapılar* adlı çalışması bunun en güzel örneğidir. Ayrıca Hasan Akdağ'ın *Arap Dilinde Edatlar*,

<sup>21</sup> Mehmed Zihni, *el-Muktadab*, 1304, s.297-378.

<sup>22</sup> Bu eserler, Hulusi Kılıç tarafından yapılmış taramaya göredir. H.Kılıç ilgili literatürü imkanlar ölçüsünde tespit etmiştir.

Hüseyin Günday-Şener Şahin'in *Arapça'da Edatlar, Kâzım Ürün'ün Örneklerle Arap Dilinde Bağlaçlar ve Terkipler*, Mehmet Çelen'in *Arapça'da Edatlar*, Mehmet Yalar'ın *Arap Dilinde Harf*, Mustafa Kurt'un *Arap Dilinde Cer Harfleri*, Nasrullah Hacımüftüoğlu'un *Mezheplerin Oluşumunda Arap Dili ve Edatlarının Yeri ve Rolü*, Selami Bakırcı-M.Sadi Çögenli'nin *Arapça Edatlar Sözlüğü* gibi eserler hurûfu'l-ma'ânî literatürü kapsamına dahildir.

Geleneksel tabirle "hurûf-ı ma'ânî" veya "hurûf ve zurûf" başlığı ile ifade edilen bu kategori, cerr harfleri, atif harfleri, istisna harfleri, istifham harfleri, cevap harfleri, nefiy harfleri, nida harfleri, tenbih harfleri, teşvik harfleri, şart harfleri, tefsir harfleri, istikbal harfleri, müfacee harfleri, tevakku' harfleri, red harfleri, masdar harfleri, fiile benzeyen harfler, sıla harfleri, ta'lîl harfleri, ta'rîf harfleri, meftûh lâm'lar , tenvin ve tekid nûn'ları, müenneslik hâ'ları şeklindeki alt kategorileri içerir. Arapçada bunların dışında gramatik etki icra eden bir kelime grubu da zarf kategorisini oluşturur. Zarflar, Arapçada isim, fiil ve harf şeklindeki kelime tipi taksimatında isim kategorisine dahil olur. Zarflar da dahil olmak üzere bu yapısal etki icra eden yani amel olan kelime kadrosu bundan dolayı "hurûf ve zurûf" şeklinde daha üst bir kategoride toplanmıştır. Bazı filologlar delaletindeki belirsizlik nedeniyle tasvip etmese dahi Arapça açısından edat kavramı bu üst kategorideki unsurları karşılamak üzere kullanılmıştır.

Elif Efendi de eserinin ismini *Muhtâru'l-enbâ fi'l-hurûf ve'z-zurûf ve ba'zi'l-esmâ* şeklinde tespit etmekle bu üst kategorinin bütün muhtevasının eserine konu olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Bu itibarla eserin ismi ile muhtevası arasında oluşabilecek istisna türü çelişkileri dahi ortadan kaldırmak istemiştir. Son derece detay olan bu durum dahi Elif Efendi'nin ilmi birikimi ile mükemmeliyetçi kişiliğinin izlerini açığa çıkarmaktadır.

Elif Efendi, *Muhtâru'l-enbâ*'ya kısa sayılabilecek bir giriş ile başlamış ve bunu "i'tizâr" adını verdiği bir kısa açıklama ile bitirmiştir. Girişte Elif Efendi, bu eserin amaçlarını, özelliklerini ve hedeflerini açıklamıştır. Arapçaya dair vukufiyetli genel bazı değerlendirmelerle konuya giren Elif Efendi, "edevât-ı Arabiyye" dediği kelime kadrosunun hurûf-ı ma'ânîyi, bazı zarfları ve isimleri kapsadığını ifade ile hurûf-ı ma'ânînin gramer kitaplarında âmillik durumunun izahı sadedinde yer bulabildiğini bunun dahi konuya dair müstakil müellefatın telifini zaruret haline getirdiğine işaret etmiştir. Hurûf-ı ma'ânîye dair kitaplarda ise sadece gramatik tarifiyle harf kapsamına dahil olan kelimeler ele alınmaktadır. Bu ise hariçte kalan kelimeler konusunda müteferrik kaynaklara müracaat etmeyi gerektirmektedir.<sup>23</sup> Elif Efendi bu boşluğu farkederek konuya dair kapsamlı Türkçe bir eser yazma gereğini bu şekilde açıklamıştır.<sup>24</sup> Eserinin gerçekte Arapçaya dair telifat içinde nerede durduğunun farkında olan Elif Efendi, konunun telife değer ve eserin önem verilmeye müstahak oluşunu, arifane bir ifade beyan etmiş<sup>25</sup> ve bu eseriyle ilme ve irfana katkı sağlamıştır.

<sup>23</sup> Mehmed Elif Efendi, *Muhtâru'l-enbâ fi'l-hurûf ve'z-zurûf ve ba'zi'l-esmâ*, Milli Kütüphane, 06 Hk 305, s.2-3.

<sup>24</sup> Mehmed Elif Efendi, *Muhtâru'l-enbâ*, 2.

<sup>25</sup> Mehmed Elif Efendi, *Muhtâru'l-enbâ*, 3.

Elif Efendi, telifatın ilgili alandaki müktesebata müstenid olması gerektiğine inanan bir alimdir. Buna göre yazar o sahada telif edilmiş ve kültür tarihinde müsellemler niteliği kazanmış olan kaynakları muhteva ve yöntem itibarıyla göz önünde tutmalıdır. Eser telifinin gerekliliği de zaten buna mebnidir. Akabinde de Elif Efendi çoğunlukla yazarın en çok işlevsel gördüğü klasik bir metni esas almak gerektiğine inanmaktadır. Onun sözgelimi *en-Nûru'l-Furkân* gibi diğer eserlerinde de aynı anlayışı görmek mümkündür. Kendisi bu anlayış ışığında İbn Kâsım el-Murâdî'nin *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-maânî* adlı eserini mihver yaptığını belirtmiş, istifa ettiği kaynaklara da işaret etmiştir. Bunlardan da İbn Hişâm Ensârî'nin *Mugni'l-lebîbî*, Ebu'l-Bakâ Kefevî'nin *Kulliyâtı*, Mütercim Âsım'ın *Kâmûs Tercemesi* gibi eserlerin isimlerini anmış, ayrıca temel nahiv kaynaklarını elinden geldiğince incelediğini belirtmiştir.<sup>26</sup>

*Muhtârû'l-enbâ*'nın yöntemi de Elif Efendi tarafından girişte açıklanmıştır. Buna göre ele alınan kelimenin kullanıma göre yüklendiği bütün işlev ve anlamlar maddeler halinde sıralanmıştır. Bunların gramatik işlevleri açıklanmıştır. Kullanım örnekleri, ayet, hadis, şiir metinleri ve sair örnekler aracılığıyla gösterilmiştir. Elif Efendi kullandığı Arapça ibarelerin Türkçe karşılıklarını da tespit etmiştir. Bu arada kullanımlar konusunda dilcilerin kayda değer görüş farklılıklarına da işaret edilmiştir.<sup>27</sup>

Elif Efendi, eserini "fasıl" adını verdiği bölümleri Arapça alfabetik dizi ile oluşturmuştur. Eser yirmi üç fasıl içermektedir. Fasıllarda da kendi içinde alfabetik dizilmiştir. Keskin "z", "sâd", "dâd", "tı" ve "zı" harflerinde fasıl yoktur. Fasılların hacmi kendileriyle başlayan kelimelerin sayısı ve bunların anlatım hacmine bağlı olarak şekillenmiştir. Örneğin elif, ba, lâm, mim gibi fasıllarda bulunan kelime sayısı fazladır. Bazı maddeler de kullanımda çeşitlilik gösterdiğinden hacimleri artmıştır.

*Muhtârû'l-enbâ*'nın ilk maddesi olan "ı" yani hemzenin nida ve soru harfi olarak kullanımı şeklinde ikiye taksimi yapıldıktan sonra her biri ayrı ayrı izah edilmiştir. Soru takısı olarak kullanımı da tasavvur ve tasdik taksimi yapılarak açıklanmıştır. Bu arada bunun soru takısı olup meani ilmi kapsamında sorunun soru anlamının dışına çıktığı durumlar açısından kullanımı sekiz madde halinde açıklanmıştır. Bütün bu kullanımlar ve anlatımlarının tamamını örneklerle açıklanmıştır. Bu durumda sadece fethalı olan elifin bir madde olarak anlatımı eserde dört sayfalık hacme ulaşmıştır.

Bu şekilde eserde anlam, gramer ve kullanım açısından özellikli olan harf, isim ve birkaç tane de fiil olmak üzere 200 civarında kelimenin anlamları, kullanımları, gramatik özellikleri detaylı olarak açıklanmıştır. Bu yapılarca dair teorik anlatımlar seçilmiş örnekler üzerinde de açıklanmış, örneklerin de Türkçe karşılıkları gösterilmiştir. Bazı durumlarda Arap filolojisi ekollerini otorite Arap dili mütehassıslarının görüşlerine işaret edilmiştir. Bu işaretleme okuyucuya ilgili konuda bu şekilde bir bilgilendirme yapma gerekli-

<sup>26</sup> Mehmed Elif Efend, *Muhtârû'l-enbâ*, 2.

<sup>27</sup> Mehmed Elif Efend, *Muhtârû'l-enbâ*, 2.



liğinin düşünöldüğü durumlarda yapılmıştır. Mesela şart edatı olan “بِ” bahsinde<sup>28</sup> bu tür durumlar bütün çeşitliliği ile görölebilmektedir.

Elif Efendi'nin kendine has akıcı anlatımı ve rahat üslubu, zihinsel faaliyet gerektiren gramer konularını ele alan eserinde anlatıma canlılık katmıştır. Elif Efendi'nin diğeri eserlerinden de aşına olunduğı üzere onun Muhtârü'l-enbâ'da da yer yer tenbîh, fâide, latife gibi başlıklar altında ek bilgilendirme notlarına rastlanabilmektedir.

Nüşadaki ferag kaydına göre eser Mehmed Elif tarafından 2 cumadulula 1309'da tamamlanmıştır. İstinsah kaydına göre nüsha 1326'da Hâfız Alî tarafından 1326'da Sötlöce'de yazılmıştır. Mukabele kaydına göre ise Mehmed Elif'in oğlu Yüsf Zâhir tarafından müellif hattıyla mukabele görmüştür. Bu nüsha halen Milli Kütüphane, 06 Hk 305 numarada mahfuzdur. Bu nüsha, 23 satırlı 213 sayfadan müteşekkildir.

### Informative Abstract

#### A Work by Hasîrîzâde Mehmed Elif Efendi on Arabic Particles Titled Mukhtaru'l-Anba

Known Hasîrîzâde Elif Efendi or Elif Efendi briefly, Hasîrîzâde Mehmed Elif Efendi is famous for his mystical practices. He was the shaykh of the Hasîrîzâde Teke in other name Sa'dî Dergahı in the distict of Sötlöce in İstanbul, perhaps he is most known shaykh of the Sa'dî sect in İstanbul in late times, besides he had permission to perform ceremonies of many other Islamic mystical sects like Shazali, Madani, Mawlawi sects. He hold the permission to teach Masnawi of Calaladdin al-Rumi for instunce.

Besides his mystical activities Mehmed Elif Efendi is an eminent scholar of the late Ottoman period, though his mystical fame dominated on his scholar personality. He wrote many books in various fields. A biographic work on his favourite teacher Khoca Husâmaddin who had deep effect in construction of Elif Efendi's personality, was one of his first writing attemp. In his early writing trial Elif Efendi criticised the Darwin theory confirming the evolution as a fact in the universe but refused the way Darwin applied the evolution to prove the transformation between the species. This work was lost but due to persistent attemp of Mustafa Koc of Bilecik University it is offered to the academicians.

Another voluminous work by Mehmed Elif Efendi titled al-Nur al-Furqan is an interpretation of the vocabulary of the Holy Quran, based on al-Sicistani's Nuzhat al-qulub a work in garib al-quran field, Mehmed Elif Efendi had carried great effort to improve the work in Turkish and he succeeded in his attemp. This work was published recently by Mustafa Koc of Bilecik Universtiy and Eyyup Tanriverdi from Dicle University of Diyarbakır.

Mukhtar al-Anba by Mehmed Elif Efendi, which known but lost till now,

<sup>28</sup> Mehmed Elif Efend, *Muhtârü'l-enbâ*, 39-42.

is appeared to Mustafa Koc in same way in Natioal Library of Ankara and its content can be examined in details. In Muhkhtar al-Anba, Mehmed Elif Efendi, classified a list of particles and conjunctions which called huruf al-maani in Arabic grammatik literature and explained each one considering its meaning, usage and grammatical effects with a large amount of examples. Written in Turkish, all examples are translated too. Mukhtar al-Anba is a exclusive work focusing on the particles and conjunctions which are explained in classical dictionaries, grammar works and exclusive work about huruf al-maani which contains particles and conjunctions and adverbs and nouns and verbs in small number.

*Keywords: Hasîrîzâde Elif Efendi, Yûsuf Zâhir, The Hasîrîzâde Teke, al-Nur al-Furqan, mukhtar al-anba*

### Kaynakça

Azamat, Nihat, "Elif Efendi, Hasîrîzâde", *DİA*, 9/38.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihh*, 1-6, tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 4.bs., Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1987.

el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir M.b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, tah: M.Nuaym el-Araksûsî, Mektebetu tahkîki't-turâs, Muessesetu'r-risâle, 8.bs. Beyrut 2005.

Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî şerhi lugati'l-Kur'ân, I-II*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015.

Hüseyin Vassâf Bey, Sefîne-i evliyâ-yı ebrâr, 1-V, 1904.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn M. b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, 1-15, 3.bs. Dâru sâdır, Beyrut 1414.

Kurt, Hüseyin, "Hasîrîzâde Mehmed Elif Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri", *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora tezi, Ankara 2003.

Kurt, Hüseyin, "Mehmed Elif Efendi (ö.1345/1927)'nin "el-Kelimâtü'l-mücmele fî şerhi't-tuhfeti'l-mürsele" Adlı Eserine Göre Vahdet-i Vücut Anlayışı", *Tasavvuf*, yıl 4, sayı 11, Ankara 2003, ss.323-350.

Kurt, Hüseyin, "Osmanlı Son Dönem Mutasavvıfı Mehmed Elif Efendi ve Divân Adlı Eseri", *Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 16, 2006, ss. 161-188.

Mehmed Elif Efendi, *İrşâdu'l-gâvîn bi-reddi nazariyyeti Feylesûf Darvîn*, Süleymaniye Ktp.

Mehmed Elif Efendi, *Muhtârû'l-enbâ fî'l-hurûf ve'z-zurûf ve ba'zi'l-esmâ*, Milli Kütüphane, 06 Hk 305.

Mehmed Elif Efendi, *Tenşitü'l-muhibbîn bi-menâkib-i Hâce Hüsâmeddîn*, Matbaa-i bahriyye, 1342.

Mehmed Zihni, *el-Muktadab*, 1304.

Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osmân, *el-Kitâb*, 1-5, thk. Abdusselâ M.Hârûn, 3.bs. Mektebutu'l-hâncî, Kahire 1988.

Tanman, M. Baha, "Hasîrîzâde Tekkesi", *DİA*, 16/ 384-387.

ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed el-Murtadâ, *Tâcu'l-arûs*, 1-40, tah. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, Vizâretü'l-irşâd ve'l-enbâ, Kuveyt 1965.